

TYPER OCH TIDSDRAG FRÅN UPPLÄNSDK BYGD

GULAMÅLA VITEN, HARPSPELAREN FRÅN VALÖ

I Uppland har som bekant funnits gott om spelmän. Kring dem alla, och särskilt kring dem, som varit huvudet högre än de andra, har legendfloran vuxit tät och frodig. De flesta sägner handla inte enbart om spelmännens musik utan även om deras förmåga att trollo och förvända synen på folk. Det förefaller nästan som om alla dessa spelmän samtidigt varit större eller mindre trollkarlar. Så var det med jätten bland Upplands spelmän, Byss Kalle, och så var det med hans samtida *Gulamåla Viten*, båda nyckelharpospelmän. Den senares levnadsöden skall här i korta drag täljas.

Gulamåla Viten hette egentligen Jan Ersson och föddes i byn Gålarmora (eller Gålamura efter äldre husförhörböcker) i Valö socken år 1799. Något vallonskt inslag att hänföra musikbegåvningen till kan ej spåras i slakten, om man också går tillbaka så långt husförhörböckerna räcka, d. v. s. till mitten av 1700-talet, men naturligtvis kan det finnas där. »Gulamåla» är en förvrängning av Gålarmora och tillnamnet Viten lär han ha fått därför att han alltid på sina spelmansfärder åkte efter en vit häst. Kanhända har rent av hästens namn så småningom överförts på ägaren. Till sammans med sin far brukade han dennes gård, som ärvts av släktens söner i flera generationer och som Viten även sedermera fick. Han var gift två gånger, hans första hustru hette Maja Ersdotter, den andra Brita Persdotter. Inalles hade han sju barn. Prästerskapet har inte haft någonting att anmärka på honom, han var med på husförhör och gick till skrift som annat folk på den tiden. Ramen kring hans liv är sålunda så enkel och vardaglig som möjligt.

Som driftig bonde gjorde sig dock ej Viten känd av sin samtid. Där man såg en skynt av den bekanta vita hästen, där tänkte man inte på att det var bonn i Gålarmora, som kom körande. Nej, det var spelmannen och trollkarlen, »hjälten i hundra äventyr», som reste till något gästabud med sin beryktade nyckelharpa. Då kom

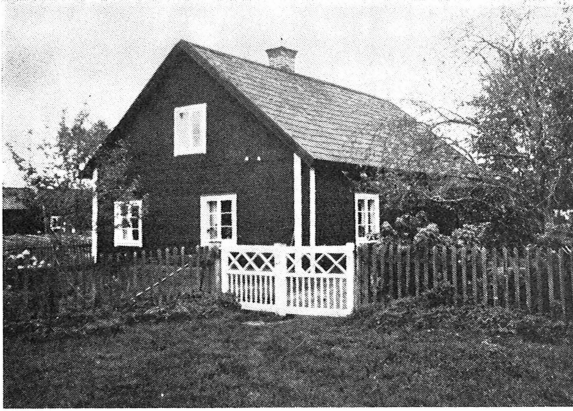

Bild 1. Jan Ersons (»Gålarmoraviten») gård i Gålarmora, Valö s:n.

det nog ett leeende på många läppar, en munter glimt i månet öga, eller kanske ilade en rysning av skräck utefter ryggraden, beroende på vilka upplevelser man haft i hans sällskap. Glad och språksam var Viten, och träffade han någon efter vägen, så nog blev det en pratstund, i all synnerhet sedan hästen blivit så van vid dessa anhalter, att han utan vidare stannade av sig själv. Och för övrigt tordes man nog inte annat än stanna och prata, så länge Viten ville, ty denne var säkerligen mer beryktad som trollkarl än som »härpspelare». Visserligen var han i vardagslag ansedd som godmodig, till och med from, men då han skulle ut på någon spelmansfärd, hade fromheten försvunnit i och med inmundigandet av »tre droppar» av en vätska, som skall ha varit så stark, att dropparna »hoppade om varandra i glaset».

Även utan de där dropparna kunde han tydligen trollo. En gång körde han i rad med flera andra bönder en forä till Gävle. Viten satt väl i andra tankar på sitt lass, och det bar sig inte bättre än att han körde i diket. Det fanns intet annat att göra än att be den efterföljande forbonden om hjälp, fast denne råkade vara en gammal antagonist. Hjälpa ville han inte heller utan slängde vresigt ur sig: »Sup du lagom, fyllbult, så du kan köra som folk!» Men det skulle han aldrig ha sagt. I samma ögonblick låg hans eget lass upp- och nedvänt på vägkanten.

Som spelman överglänstes Viten av sin store samtida, Byss Kalle. Visserligen komponerade han liksom andra spelmän med självaktning sina egna melodier, men de visa en så omisskännlig påverkan av Byss Kalle, att man inte kan tala om Viten som självständig kompositör. Två låtar ha dock fått namn efter honom,

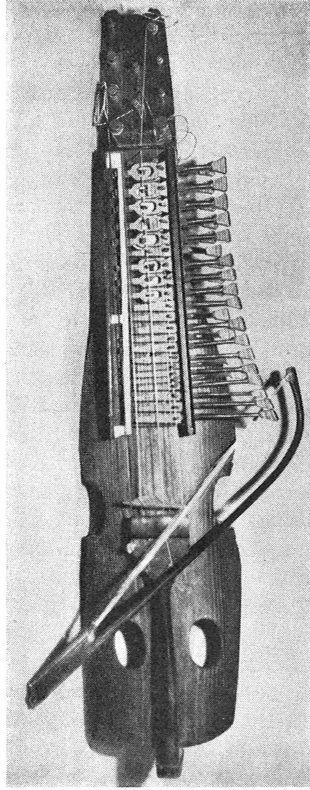

Bild 2. Gulamåla Vitens nyckelharpa. Tillhör konstnär Kåge Liefwendal, Strängnäs.

nämligen »Gulamåla-polskan» och »Gulamåla Vitens vals», båda intagna i Ruben Liljefors' Uppländsk Folkmusik. Av dessa är särskilt polskan inspirerad av Byss Kalle. Den är nämligen en s. k. sextondelspolska, vilken typ denne senare särskilt älskade och med förkärlek använde till skillnad från övriga uppländska spelmän.

I de till våra dagar bevarade historierna om Viten figurerar han sällan enbart som spelman, utan i dem äro musik och trolleri hopblandade på ett många gånger ganska lustigt sätt.

Viten skulle t. ex. en gång spela för några vallonsmeder i Lövsta bruk. Intet ont anande satte han i gång som vanligt, men döm om hans förvåning, då han började märka, att det måste finnas någon trollkunnig person bland hans åhörare. Denne roade sig med att »taga av» strängarna på Vitens harpa. Detta uttryck betydde, att Viten ej längre kunde få strängarna att ljuda, fastän de funnos

kvar på harpan. När Viten kom underfund med hur det hängde ihop, lär han lugnt ha tagit något ur bröstfickan och stoppat det innanför stövelskaftet. Vad det var såg ingen, men god verkan hade det, ty efteråt gick det inte för den andre att trola längre, och nu satte Viten till att spela, så knappar och spännen sletos ur kläderna på åhörarna.

Kanske är detta samma historia som den Liljefors relaterar i Uppländsk Folkmusik och som här återges: »Så berättas det att Byss Kalle och Gulamåla Viten skulle spela tillsammans vid ett bröllop i Lövsta. Under det vigseln försiggick i kyrkan, stodo båda spelmännen med sina nyckelharpor utanför, beredda att klämma i med brudmarschen, när bröllopståget kom ut ur kyrkan. De hade kommit överens om att ej krångla för varandra; men just som brudföljet kom ut och spelmännen stämde upp brudmarschen, började taglen i Byss Kalles stråke falla, det ena efter det andra, till sist allesammans. Men Byss Kalle var beredd, han drog fram en annan stråke ur stövelskaftet, och nu gick det bra, tills de kommo till bröllopsgården. Sedan alla fått till bästa, mat och dryck i långa banor, började dansen, men så mitt under brudpolskan sprang storbasen på Byss Kalles harpa. Han var emellertid redo även denna gång. En sådan sträng som storbasen på en harpa brukar i vanliga fall hålla ända till tio år, och Byss Kalle hade kort före bröllopet satt på bl. a. även ny storbas. Han låtsade emellertid om ingenting utan satte helt lugnt på ny sträng, och så fortsatte spel och dans en stund, till dess ett, tu, tre Gulamåla Vitens harpa ramlade ned på golvet i bara spillror. Då blev emellertid Gulamåla Viten arg, sprang upp från stolen och slog ihop sina händer framför Byss Kalle. Detta hade till följd, att denne blev alldeles stel och ej kunde röra så mycket som ett finger. Han bad då en av de närvarande att ta fram en liten flaska, som Byss Kalle hade i sin ficka, och ge honom en droppe därav. Sedan Byss Kalle fått detta, kryade han så småningom till sig, och det dröjde ej länge, förrän dansen var i full gång igen, och nu utan något vidare krångel, ty då Gulamåla Viten nu var utan harpa, gick han ifrån bröllopsgården och kom ej tillbaka.»

Gulamåla Vitens livsföring var säkerligen tämligen ansträngande: en bondes arbetsfyllda liv, omväxlande med musik och trolleri, nattvak på kalas och naturligtvis mängder av brännvin. Lever man livet så, blir man fort utsliten. Han dog också redan år 1846, endast 47 år gammal, under det han spelade på ett bröllop i Håkanbo, en liten by inte långt från Lövsta. Det berättas, att han natten före sin död tre gånger ropat på sin mor och att dörren till hans rum slagits upp »med fruktansvärd kraft» vid hans tredje rop.

Bild 3. Bibel, som tillhört Gulamåla Vitens söner Anders och Knut.

Detta tolkades så, att Viten skulle ha haft förningar om att hans liv snart skulle vara slut.

På bröllopet i Håkanbo lär det redan från början ha visat sig, att »trollkraften» kring honom var särskilt stark den dagen. Hatten flög av honom oupphörligt, och endast med oskyldiga barns hjälp kunde han få den att sitta kvar på huvudet.

Så gick bröllopet för övrigt sin gilla gång, och efter dansen hamnade Viten och en skytt, den s. k. »Håkanbo-Jan», i stugans kammare, där de fortsatte pokulerandet under ordbyte om vem som var den duktigaste trollkarlen av de två. Jan var nämligen också lite trollkunnig. De till och med slogo vad om detta, och det på ett alldeles särskilt hemlighetsfullt sätt, nämligen med händerna under bordet och under mummel av besvärjelser och trollramsor. Undra på, att den stackare, som händelsevis samtidigt befann sig i kammaren och sålunda råkade bli åsyna vittne till deras förehavande, helt plötsligt tyckte, att »hela rummet blev fullt med smådjävlar». Slutligen sjönk Viten ihop vid bordet, i det han sade: »Rättnu lider de me meg.» Håkanbo-Jan gick då ut ur rummet, och alla smådjävlarerna lära ha försvunnit samtidigt. Då man kom i rörelse i huset frampå förmiddagen hittade man Viten död under bordet.

Enligt en annan version skall Viten under bröllopet ha blivit bjuden på extra starkt brännvin, vilket inspirerat honom till ett

spel, som man aldrig hört maken till. Han spelade som en besatt, stråken jagade över strängarna och slutligen brusto dessa vid ett sista skärande ackord. I samma ögonblick skall Gulamåla Viten ha sjunkit död ner där han stod. Vilkendera version är sann kan ej avgöras.

I en gammal bibel, som Viten givit som konfirmationspresent till en av sina söner, Anders — vilken för övrigt ärvde sin faders musikaliska begåvning och blev en duktig klarinettblåsare, »Anders Janso på Kiln» — har en annan av sönerna, Knut, skrivit om fadern: »Mycket sorgd och Sagnad utaf sin Gamla moder Samt Hustru och Barn som förut varit tillsammans och nu er vi förskinGrade Så att den ena er her och den andra er der utaf oss.» Hans eftermäle inom familjen var sålunda det bästa. Där var han ej i första hand spelman och trollkarl, där var han son, make och fader, den sammanhållande kraften, som bittert saknades, då den plötsligt försvann.

Bertil Georgsson och Karin Alinder.

UPPSALASTUDENTERNAS »TANT CAROLINE»

Hundra år ha 1944 förflutit sedan fru Caroline Sjöberg, Uppsala-studenternas så högt skattade spexmaskös och påkläderska under flera decennier kring sekelskiftet, föddes. Åtskilliga generationer Uppsalastuderter torde ännu i friskt minne bevara många glada spexkvällar, då Tant Caroline, som också gick under det talande namnet »Studentmamman», på det mest påtagliga sätt gjort förberedelserna för kvällens glada och lyckliga förlopp. Fru Carolines son, f. rektor Ernst H. Sjöberg i Enköping, numera som pensionerad bosatt i Norrviken, lämnar här nedan till hundraårsminnet några data ur sin moders levnad:

Den 15 februari 1844 föddes i Uppsala en liten flicka, som några dagar senare enligt dopboken i Uppsala domkyrkoförsamling döptes till *Caroline Gustava*. Enligt hennes eget påstående skulle prästen ha anmodats döpa henne till Caroline Augusta, vilket också lär ha skett, men i dopboken har han skrivit Caroline Gustava. Detta upptäcktes först många år senare, men då var det för sent att ändra. Någon ändring blev heller icke påyrkad, ty »det gör väl detsamma, vad det står, när jag i alla fall heter Caroline, och det räcker för mig», yttrade hon.

Flickan gick sin tid i Prins Gustavs folkskola och började omedelbart efter skolgångens slut förvärvsarbete. I skolan hade hon

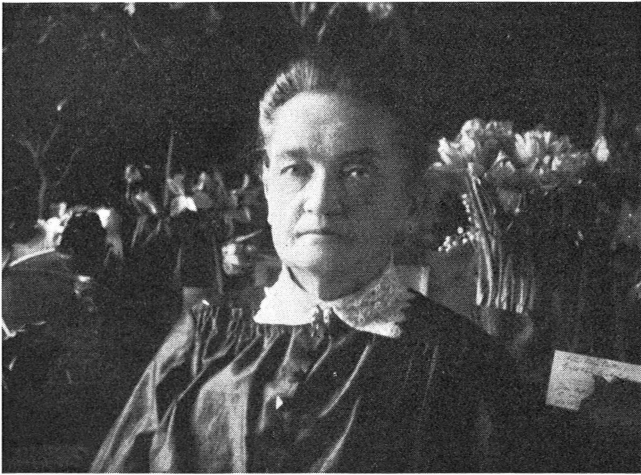

Bild 1. Fru Caroline Sjöberg på sin 75-årsdag 15 febr. 1919.

bl. a. lärt sig skriva en mycket redig och vacker handstil och under vistelsen i Uppsala försörjde hon sig delvis med renskrivning åt akademici av deras avhandlingar o. dyl.

Emellertid ville hon lära ett yrke och erhöi i Stockholm plats som elev hos hårfrisörska. Det hörde till ett av hennes stolta minnen, att hon fått kamma Karl XV:s drottning, den milda Lovisa, som var mycket nådig mot »lilla Caroline». Efter lärotidens slut återvände hon till Uppsala. Hårfrisörskans yrke blev dock ej genast hennes huvudsakliga födkrok, utan hon tog anställning som biträde i Carl Peschel-Barowiaks tobakshandel. Sedermera öppnade hon egen sådan i den lilla bazarbyggnad, som vetter åt S:t Eriks torg. Midsommaraftonen år 1876 ingick hon äktenskap med barberaren Edvard Sjöberg och slutade därmed den givande affären. I äktenskapet föddes två pojkar: Ernst Henrik den 27 aug. 1877 och Edward Henning den 16 jan. 1880. Äktenskapet upplöstes genom mannens död den 10 aug. 1896.

Barberareyrket var emellertid, åtminstone på den tiden, ingen guldgruva. Taxan var 10 öre för rakning och 25 öre för klippning. Rakstugan hölls öppen kl. 7 f. m.—8 e. m. utom lördagar kl. 7 f. m.—10 e. m. och söndagar kl. 7 f. m.—3 e. m. Sedan biträdeslöner, kontant och in natura, tvättkostnader, tvål, verktyg och lokalhyra o. s. v. betalats, blev oftast ett mycket knappt levebröd kvar åt »mästaren» och hans familj. Fru Caroline tog sig då före att söka

öka familjens levnadsstandard genom att etablera sig som hårfrisörska och perukmakare.

Om något yrke på den tiden var säsongbetonat, så var det hårfrisörskans. Då fanns inte shingling, permanentning, ondulering och vad nutidens hårbehandlingar heta. Kvinnorna läto sitt hår växa, och det räknades som kvinnans största prydnad att ha ett långt, tjockt och för all del välvårdat hår. Den unga dam, som kunde stoltsera med en långfläta, som räckte henne ned till trakten av knävecken eller längre, väckte sina medsystrens odelade avundsjuka. När man så inte hade tillräckligt stort hår, bättrade man på skavanken med en mer eller mindre fyllig lösfläta, åtminstone vid högtidliga tillfällen. I vardagslag skötte nog damerna sin frisyra själva, men vid högtidliga tillfällen, baler, bröllop o. s. v. fick man ta hjälp av hårfrisörskan. Denna fick då gå från den ena kunden till den andra och i deras hem verkställa frisyren, hos de mindre förnåma tidigt på dagen, hos de mera förnåma senare. Var man så friserad, måste man i vanligaste fall hålla sig stilla, tills det högtidliga ögonblicket kom. Man fick sådana dagar »lida för sin skönhet».

Bruden skulle klädas. Fru Caroline hade i sin bostad över tioalet stora myrtnar i kruka, vilka sköttes mycket noga. Till brudens utstyrelse hörde enligt tidens mode en brudkrona och ett diadem av myrten, med här och där instuckna små orangeblommor. Stommen gjordes av en med grön tråd överspunnen metalltråd, vid vilken myrtenkvistarna och de av vax tillverkade orangeblommorna knötes fast. Detta arbete kunde, om myrtenkvistarna icke skulle se alltför vissna ut vid det högtidliga ögonblicket, icke verkställas tidigare än samma dag. Skulle så vigseln ske mitt på dagen och bruden uppvaktas av många förnåma damer, måste hårfrisörskan vara tidigt uppe. Mellan de högtidliga tillfällena av olika slag hade hon vanligen intet att göra i sitt yrke.

Tobakshandlaren Carl Peschel-Barowiak, som i yngre dagar varit dansmästare, arrangerade då och då maskeradbaler. Till dessa började Fru Caroline uthyra peruker, lösskägg, kostymer och verkställa maskering.

Den 11 sept. 1880 utfärdade en medicine kandidat Gustaf Sundström en inbjudan att bilda en förening, vars ändamål vore att åt eftervärlden rädda vår gamla danskonst, som han ansåg vara på väg att förfläckas med française, polkan, valsen o. s. v. Undras, vad han skulle säga om de nu moderna »danserna»! Den 20 okt. 1880 bildades så »Studenternas dansförening» med folkdanser på programmet. Föreningen fick av professor Einar Löfstedt namnet Philochoros, under vilket den gjorde sig vida och väl känd. Några

Bild 2. Tant Caroline bland östgötastudenter år 1908; fjärde från vänster i övre raden bibliotekarien frih. N. E. Taube; i nedre raden från höger författaren Ture Nerman och biskop Tor Andræ.

optimister bland philochoristerna företogo år 1882 något som de kallade »folklixexpedition». Den besökte 35 städer och gav 57 föreställningar. Behållningen användes till inköp av nationaldräkter. Dessa skulle vårdas, och den 15 febr. 1883 tillträdde Fru Caroline befattningen som föreningens garderobière.

År 1880 firades Vegas hemkomst efter nordost-passagen med en karneval, arrangerad av Uppsala studentkår. Vid denna fick Fru Caroline sitt elddop som maskös och kostymleverantör.

Varje studentnation med självaktning hade sin lilla teater, som vid vissa i olika nationer traditionsenliga tillfällen byggdes in i nationssalen och på vilken gåvos »spex». Förarbetena till ett sådant voro ej blott repetition med de spelande rollinnehavarna. De skulle också ha kostymer och masker. Först och främst måste Tant Caroline, som hon så småningom alltmer började kallas av studenterna, ha reda på den tid, vid vilken »handlingen» i spexet skulle anses försiggå för att därav bedöma kostymernas utseende, om de ej av spexets natur skulle vara på något vis »extra», vilket ofta hände, vidare måste hon veta hur rollinnehavarna sågo ut, långa och smala, korta och tjocka eller mitt emellan. Om de skulle föreställa någon viss person, måste hon ha reda på hur denne såg ut för att kunna göra peruken och eventuellt skägg, som passade, och få klart för sig hur masken skulle anläggas, om t. ex. lösnäsa vore behöflig.

Sådan måste ju ovillkorligen komma till användning, om rollnehavaren hade »kunglig näsa med bukten inåt», men skulle uppträda i lika kunglig näsa med bukten utåt. Det var uteslutande manliga spelande. Stoppningar, snörliv, höftkuddar och andra »lösbehag» skulle ordnas för dem, som skulle göra kvinnliga roller o. s. v.

Under förarbetet med kostymerna hade hon hjälp av sömnadsbiträden. Peruker och dylikt ordnade hon själv. När så spexkvällen kom, fördes hela rekvisitan i korgar till nationslokalen, plockades upp och ordnades. Tant Caroline hade då allt i huvudet. Skriftliga listor förekommo ej på nationen. Studenterna tilltalades med rollnamnet, vilket de f. ö. ofta fingo behålla som smeknamn hela sin uppsalatid. Under eftermiddagens lopp skedde så klädsel och maskering och, när ridån gick upp, tog Tant Caroline sin paus. När så spexet var slut, skulle allt tagas till vara, avsminkning ske o. s. v. Det var vanligen ganska långt lidet på den efter spexet följande »gasken», när Tant Caroline fick med stadsbudets hjälp föra hem sina penater.

Vid karnevalerna kunde en enda person icke hinna med all maskering. Teatermaskörer från Stockholm inkallades då som hjälptrupp. Karnevalen började vid 6-tiden på eftermiddagen och redan vid 6-tiden på morgonen började arbetet, om allt skulle hinna bli färdigt i tid. Utom ovan nämnda karneval 1880 ägde sådana rum 1895, 1900, 1905 och 1910.

En nation önskade i hemorten eller annorstädes spela in litet pengar för något ändamål. Man anordnade en turné, och Tant Caroline följde med och skötte sin del av arbetet kväll efter kväll. Den första gjordes 1883.

För att göra sina idéer mera kända gjorde Philochoros upprepade dansuppvisningsturnéer. De gingo nästan över hela landet och även till Danmark och Norge. De gjordes vart tredje år. Dessutom gåvos i Uppsala och Stockholm allt som oftast uppvisningar för något välgörande ändamål. Bl. a. var Nordiska museet ihågkommet. I egenskap av Philochoros' garderobière skötte Tant Caroline, som ovan antytts, föreningens hela uppsättning av nationaldräkter och annan rekvisita.

Flera sällskap i Uppsala hade också fått blodad tand på teateramatörspektakler och vid dessa spelades vanligen små teaterstycken ur »Svenska teaterns bibliotek». Tant Caroline tjänstgjorde även här som maskös och kostymleverantör, för att icke tala om alla de gånger hon som regissör var dem behjälplig.

Sina stoltaste dagar firade hon den 23 och 24 mars 1909. Hon hade nyligen varit Philochoros' garderobière i 25 år. Föreningen hade beslutat, att detta jubileum skulle högtidlighållas, och det

skedde med dels uppvisning av folkdanser, av hovdanser och med ett originalspej, som hette »Mercedes eller För Kvinnor som lida ha, ha, ha, eller Fru Sjöbergs piller». Tant Caroline fick själv komma in på scenen och på sitt lilla vis deltaga i den röda trådens tvinnande och mottaga sina kära philochoristers och publikens hyllning. »Det var vackert och älskvärt gjort av Philochoros att på detta sätt hedra sin gamla vän och medkumpan, Fru Caroline Sjöberg», skrev Upsala Nya Tidning.

Vid ett annat tillfälle yttrade en turnédeltagare följande ord: »Tack, kära Tant Caroline, för ett plikttroget arbete, en aldrig svikande uthållighet och ett änglalikt tålamod!»

Långt över sjuttioårig nedlade hon sin verksamhet i större skala, men fortsatte ända in i ålderns sena höst i mindre skala.

Hennes styrka låg i en berghälsa, som hjälpte henne att tåla nattvak och strapatser, ett starkt utvecklat ordningssinne, en viss konstnärsskicklighet och ett oförbränneligt humoristiskt lynne.

Hon avled den 31 oktober 1926.

E. H. S—g.

BRUDKAMMAREN FRÅN GÅRDSKÄR OCH SKÄRBERGARNA

Den s. k. Brudkammaren, som införlivats med Älvkarleby hembygdsförenings samlingar, är från Gårdskärs by. Den flyttades till Älvkarleby 1934, men då den ej kunde nedtagas, emedan den var uppförd av grovt gärdsel och rappad in- och utvändigt, måste den forslas på en stor lastbil. Detta arbete var förenat med stora besvärligheter, ty på den plats där gården låg är det mycket trångt och avtagsvägen ned till landsvägen smal och kantad av gamla björkar. Staket måste undanflyttas och potatisland och kryddland blevo något åtgångna, men framåt gick det och så småningom hamnade Brudkammaren vid gammalgården, där den nu, hoppas jag, skall bli kvar till påseende för många kommande generationer.

Brudkammaren uppfördes av fiskaren och hamnfogden Erik Skärberg i början av 1800-talet. Den användes första tiden till kryddbod. På landet förekom ju ej på den tiden någon större diversehandel, utan det fanns endast en del platser, där någon tilltagsen person tillhandahöll befolkningen med kryddor och tobaksvaror. Erik Skärberg sysslade en tid därmed men upphörde så småningom med affären.

I kryddboden insattes i stället en trevlig kakelugn, och som platsen

Brudkammaren från Gårdskär (t. v.), nu å Älvkarleby hembygdsförenings fri-luftsmuseum.

ligger ganska högt blev det nu en liten nätt och trevlig kammare, som användes av gårdens folk. Så småningom vigdes där ett och annat brudpar och så uppkom namnet Brudkammaren.

Erik Skärberg var född år 1775 och dog år 1862. Han var en flitig planteringsman. Bland annat planterade han fruktträd och bärbuskar på sin tomt samt en björkallé från landsvägen till sin gård. För denna gärning belönades han med en silvermatsked med inskription »Skänkt av Upsala läns Kungl. Lanthushållnings Sällskap till Hamnfogden E. Skärberg för trädplantering». I sanning sällsynt under denna tid.

Sonen Daniel Skärberg, som övertog gården efter fadern, var född den 17 mars 1811. Han valde faderns yrke, men var dessutom jordbrukare, snickare och träsnidare och blev med tiden auktionist och boutredningsman. Skärberg beskrives av dem, som ännu minnas honom, som en kraftig, glad, god och hjälpsam man. Men Skärberg hade även en annan begåvning. Han var musikalisk. Vid 15 års ålder blev han lärjunge hos Byss Kalle (om denne se årsboken 1940). Att han hade anlag framgår därav, att han redan vid 18 års ålder spelade harpa på bröllop. Det berättas att hans läromästare yttrat, att Daniel var hans bästa lärjunge. Enligt hans

anteckningar spelade han på sitt första bröllop år 1829, då Olof Larsson i Snåret och Anna Kajsa Klockare gifte sig. För detta fick han 6 riksdaler. Sedan fortsatte han att spela både i Gårdskär och Östanå samt även utsocknes. Sista bröllopet han spelade på var Petter Öströms i Marn med Anna Klockare då han var 74 år gammal. Då tog jag inga spelpengar, skriver Skärberg. Den summa han under årens lopp fått i spelpengar har uppgått till 629 kronor och 10 öre. »De bröllop» — tillägger Skärberg — »de hava bortsnikat spelpengar från mig så haver jag intet antecknat.»

Hans sista harpa, som han kallade Lovisa, köptes av Helmer Stigenberg och skall finnas på ett museum i Stockholm, berättas det.

Liksom alla andra spelmän på den tiden hade även Skärberg sina knep. Skärberg brukade alltid spela vid mickelsmässdansen, men ett år skulle Gårdskärsborna slå på stort och lejde hornmusik från annan ort. När dansen skulle börja fick ingen av spelmännen hornen att lämna ett ljud ifrån sig. Alla försök voro fruktlösa. Allmänna tron var att Skärberg förgjort instrumenten. Det fanns ingen annan råd än att skicka efter Skärberg. Han kom, glad och fryntlig som vanligt och dansen tråddes efter hans harpa av hjärtans lust. Till och med hornblåsarna stannade kvar och deltog i den allmänna glädjen, men de gjorde inga nya försök att spela och kom aldrig tillbaka till Gårdskär för att spela. Skärberg var ej Byss Kalles lärjunge för ro skull.

I Brudkammaren förvaras nu en gustaviansk säng och en större väggspiegel, som Skärberg förfärdigat, samt trönhimmeln, varunder hans dotter Kajsa Stina och mågen Per Edvin Edlund sutto bröllopsdagen, ävensom Byss Kalles brudpall, som var hans trogna följeslagare vid alla bröllop.

C. J. Öbrink.

»MÅNSKENS-VILLE» I LITSLENA

Inom hela Trögden, ja inom hela södra Uppland, var Månskens-Ville känd av alla och envar. »Alla känna apan men apan känner ingen», brukade han själv säga. Han har stått modell till många roliga historier. Författaren Jan Fridegård har flera gånger omnämnt honom i sina folkklivsberättelser. Månskens-Ville var ett tack-samt objekt: gladlynt, språksam, smågiftig och slagfärdig.

Villes rätta helgdagsnamn var Lars Vilhelm Johansson och enligt kyrkoboken var han född den 20 maj 1862 å lägenheten Månskenet på Vällinge ägor i Litslena socken. Även hans fader var född i Månskenet, där även han framlevde sina dagar, och gjorde sig

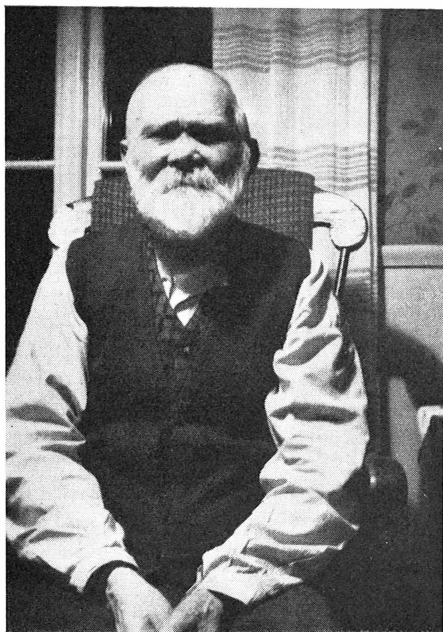

Bild 1. Månskens-Ville, Lars Vilhelm Johansson i Litslena.

känd bland såväl allmänheten som ordningsmakten. Det var ej i något pietistiskt hem den unge Lars Vilhelm växte upp, brännvin, kortspel och den råa styrkan i förening med en viss tilltagsenhet voro dygder i Villes barndomshem.

Månskens-Ville var en naturmänniska, något ordnat arbete ville han ej höra talas om. Helst strövade han kring i skog och mark med sin bössa och hund. Mellan jaktarna gick han i bygden och slaktade. Var kassan skral, vilket ofta hände, åtog han sig skogs-huggning, men bössan och hunden hade denne väldige Nimrod med sig — alltid kunde det bli något, resonerade han.

Månskens-Villes areal var ej stort, omkring 1 tunnland, men ville-brådsstammen var dess bättre otroligt rik. Ärligen sköt Ville en eller flera älgar på sin tunnlands domän. Det sades att Ville lade ut hö å älgarna så att dessa blevo fullständigt tama. När älgtiden var inne, kanske någon dag i förväg ibland, lockade han in älgarna på sin jaktmark och där »knäppte» han dem. Detta var det »hokus pokus» som folk trodde Ville om.

Ville hade varit med om mycket i jaktväg. En gång, så berättade han för mig, satt han på ett näringsställe i Enköping då hans

hund kom »indambas» till honom. Då förstod jag, sa' Ville, slängde sin bössa på axeln och följde hunden hem. Vid hemkomsten stod i täppan en stor älgdjur och väntade på Ville. Sedan Ville inne i stugan laddat sitt gevär, gick han ut på trappan och lade an. Pang! Under tiden Ville varit inne och laddat muskedundret hade ännu en älg kommit till platsen och ställt sig i skottlinjen. Något längre bort låg en räv, som träffats av kulan, och ännu längre var en hare, som kolat av genom skrälldunsen. Två älgar, en mickel och en harpalt i samma skott, det kan man kalla för jaktlycka, sa' Mån-skens-Ville och såg självbelåten ut.

I Barkan var det gott om skojare i Villes ungdom. Mellan dessa och Ville gällde samma förhållande som mellan en herrgårdshund och en torparkatt. När litslenaborna på eftermiddagarna foro från Enköping var det vanligt att det uppstod kalabalik. Vid ett sådant tillfälle bök Ville upp tre skojare på en gång, och detta så grundligt att då Ville lämnade slagfältet samtliga lågo kvar på valplatsen. Det fanns okristligt med skojare på den tiden, berättade Ville, men dessa började tunna av sedan Käll i Litslena sköt en av dem vid grinden mellan Sneden och Annelund. Momangen var den, sa' Ville, att när Käll på eftermiddagen gick från staden hade han som vanligt blivit antastad av skojarna. När Käll kom hem till Vällinge vretar argades han efter, tog sin laddade bössa och gick tillbaka. Vid nämnda grind träffade han på hela ligan, lade an och sköt rätt in i folkhopen. När detta var gjort gick Käll hem, klädde om sig och gick till ett par kända personer av vilka han fick penningar och styrde så kosan till det stora landet i väster. Polisen var ute och letade efter Käll, men han var försvunnen. Några månader senare gjorde dottern och mågen auktion på lägenheten och löseghenden och reste efter till Amerika. Sedan dess ha skojarna varit försvunna från orten, påstod Ville.

En gång var Ville i Enköping och avyttrade sina »produkter»; själv hade han ordentligt avsmakat varan och att det ej var något svagdricka var säkert. Vid den kända kandelabern på Stora torget ställde han sig och förrättade en nödvändig procedur. En beskedlig poliskonstapel, som fick se tilltaget, sade till Ville att dylikt var förbjudet och att det var tid för Ville att ge sig hem. Poliskonstapeln följde syndaren ett stycke upp på Kyrkogatan och utanför Nykterhetskaféet skildes de åt. Ville morrade lite över »bylingarna» och tänkte på hämnd. Då konstapeln under sin rond åter kom till torget stod Ville redan där och fortsatte sitt avbrutna förehavande. Polisen, som var en mycket hygglig människa, tog Ville vid armen och ledde honom ett stycke på hemväg, vid godtemplarhuset skildes de båda åt. Men när polisen för tredje gången kom till torget

Bild 2. Månskens-
Villes stuga, på Vål-
linge ägor.

stod Ville åter där vid kandelabern med samma sysselsättning. Nu måste polisen åter ta hand om syndaren, varvid han reflekterade som så: när inte Nykterhetskaféet eller godtemplarna lyckas få bukt med Ville kanske det kan lyckas bättre för Blå Bandet och så ledde han sin man ända fram till Blåbandsparken, där Ville fick några förmaningens ord om ett bättre leverne. Intet syntes hjälpa, när polisen kom till torget, var Ville åter före honom. Nu var polisens tålmod slut och trotsaren fick följa med till polisstationen. Ville fick sova ruset av sig i finkan och på morgonen reste landsfiskalen ut till Månskenet där han fann en »apparat» och en sats stående på jäsning. Ville fick stämning, sökte slingra sig men intet hjälpte. Han åkte in på två månader i Västerås. Apparaten kom så småningom att hamna på museet i Enköping.

Strax efter Villes hemkomst åkte jag till staden och hann fatt honom. Jag bjöd på åka efter vanligheten, vilket välvilligt anammades. Jag var nyfiken att få veta hur han haft det, men ville ej gå rakt på sak, jag ville ej såra honom, utan i stället frågade jag om han varit sjuk de senaste månaderna. Sjuk, sa' Ville, sjuk har jag aldrig varit, jag har »sätta inne», blev det korta svaret. Har Johansson haft ont i fötterna, så att han ej kunnat gå, frågade jag så enfaldigt jag kunde. »Jag har sätta inne i Västerås», förklarade Ville. Jag var lika enfaldig och frågade om han hade släktingar där, som han vistats hos. »Du e' då så okristligt dum», sa' han med tordönsstämma, »jag har sätta inne på häkte i Västerås.» Vad har Johansson gjort då, dristade jag mig att fråga. »Jag har kokat», blev svaret. Även jag har kokat, svarade jag. »De' e' möj-

ligt», blev svaret, »men du har kokat bönvälling (han menade kaffe), men surru jag har kokat brännvin, jag, och de' e' allter värre.» Det var tråkigt det där, menade jag. »Tråkigt», sa' Månskens-Ville, »jag har aldrig haft så bra i hela mitt liv. Jag har aldrig varit i sällskap med så mycket fint folk, det var länsmän, landsfiskaler, präster, kommunalordförare och andra. Ja, det var bra i Västerås», förklarade han, men tillade: »Tala inte om'et för nån, för då ha de hela Lisslena socken där.»

Månskens-Ville hade aldrig varit gift. Det var visst i hans gröna ungdom han »kärade ner sig» i en flicka, men det blev ingenting av, hon hade visst något »fuffens» för sig bakom Villes rygg. Sedan dess tittade han aldrig åt kjoltyg. Sin gamla moder vårdade han ömt på hennes ålderdom och lika ömt blev han själv vårdad på ålderdomshemmet. Ville har, trots ungar, haft en fosterson. Denne var två år då han kom till Månshenet.

I sin ungdom och ända in i mannaåldern var Månskens-Ville en vild och även fruktad krabat. Hans röda hår och dito helskägg, som på ålderns dagar blev vitt, satte sin säregna prägel på mannen.

År 1937 fick han kallbrand i sitt högra ben och intogs på ålderdomshemmet i Grillby. Han fick mekaniskt ben, men var för gammal att kunna gå med det. I december 1941 klagade han även över smärtor i sitt vänstra ben. Strax före julen infördes han till Akademiska sjukhuset i Uppsala, där även det andra benet måste amputeras. Det var svåra slag för den förr så kraftfulla naturmänniskan. I slutet av januari 1942 kom han hem från sjukhuset, den 13 februari 1942 på aftonen gick han hädan.

När jag sista gången hälsade på honom var han som helt förändrad mot när jag för omkring femtio år sedan gjorde hans bekantskap. Det robusta och vassa var avslipat, hans tal mildt och saktmodigt. Men den humor, som var hans gudagåva, behöll han till livets slut.

J. H. Söderlund.

FORNFORSKAREN I BRED

Varje människa borde ha en hobby, ty häri ligger hälsa och välbefinnande. En som på fullaste allvar haft fornforskning som sin hobby är sadelmakaren J. L. Andersson i Bred. Herr Andersson är född 1872 i Barkarö utanför Västerås, där föräldrarna voro statfolk. Då A. var 8 år gammal dog fadern och nu måste den unge gossen hjälpa till med den stora familjens uppehälle. Det blev

Sadelmakaren J. L. Andersson i Bred framför sin stuga.

dåligt med skolgången, endast en termin, varpå han konfirmerades och kom ut i förvärvsarbete. Han kom i sadelmakarlära i Strängnäs, 5 år gällde lärotiden, varefter han avlade den på denna tid obligatoriska samt viktiga och ceremonifulla »beckeden». Efter praktik hos olika mästare kom Andersson 1894 till Sparrsätra, där han blev sin egen mästare. År 1929 köpte han sin nuvarande lägenhet vid Engesta i Breds s:n.

Andersson är född med intresse för gammalt och fornt. Som barn läste hans moder högt för sin barnskara stycken ur Fänrik Ståls sägner, Tegnér's skrifter, Afzelii sagohävder m. fl. Den unge fick ett levande intresse för gamla ting. Men det var dåligt beställt med läskunskapen. Andersson kom med i nykterhetsrörelsen och denna blev för honom en verklig folkhögskola. Inom tempen och logerna fick han lära sig läsa, räkna, rita — ja, även föra ordförändeklubban.

Vid sekelskiftet blev Andersson Riksantikvariens ombud för sin hemtrakt och har för detta uppdrag nedlagt ett gott och oegenlyttigt arbete. År 1937 erhöll han Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens jetong för sitt forskningsarbete. Under sitt sadelmakeri-

arbete ute i de uppländska bygderna har han, under sin ledighet, gått omkring i trakten, språkat med folk om gammalt och fornt och härunder erhållit många anvisningar och uppslag. Vid dessa sina bygdebesök har han påträffat mängder av olika slags fornminnen och kulturminnen. Ett större antal har han överlämnat till museerna, men det oaktat äger han över 300 katalogiserade fornföremål. I fjol utgav han från trycket ett Upprop till Breds församlings innevånare om att tillvarataga funna kulturföremål. Trakten är också rik på fornlämningar. På västra sidan om Sagån finnes på en höjd Näs bygdeborg och på motsatta sidan Hummelsta bygdeborg. Ett stycke från hemmet är stenåldersplatsen vid Boda belägen och på Sagåns Västmanlandssida är platsen för den märkliga, från romersk järnålder stammande Apollo Grannusvasen funnen.

Det är få personer, som så i det tysta verkat för en sak vid sidan av sitt ordinarie yrke som sadelmakare Andersson. Hela Breds s:n har han genomskött, inlagt alla dess fornminnen å karta och beskrivit dem. Sin trädgårdstappa hinner han också med och under sommaren finnas i densamma tusentals blommor, däribland Upplands provinsblomma, Kungsängsliljan. Hela hemmet är prytt av teckningar, foton o. d. Andersson är en god tecknare. Man kan utan överdrift säga att hans hem är ett museum och herrn i huset dess självskrivne intendent.

Fornforskaren i Engesta, som han kallas, har förordnat att hans samlingar en gång skall tillfalla Breds församling som början till ett sockenmuseum. Plats för detta kommer att inredas i ett rum i kyrktornet.

En gång fick Andersson höra att han var en »tosing», som sysslade med dylika saker, vartill han skämtsamt svarade, att vi alla äro »tosingar» på ena eller andra viset. Den, som ej har någon hobby, saknar mycket av denna världens goda, säger min vän fornforskaren i Engesta, då jag tager avsked av honom efter denna intervju.

J. H. Söderlund.